هێمایێن سروشتی د هۆزانێن کلاسیکا کوردیدا (فەقیێ تەیران وەکو نموونە)

ربیع اسماعیل خالد زێباری [1] و بەفرین رەشید حسین [2]

[1] بەشی زانستی کومپیوتەر، کۆلیژی زانست، زانکۆی نۆلج، هەولێر، هەرێمی کوردستان، عیراق.
[2] بەشی زمان و ئەدەبی کوردی، کۆلیژی زمان، زانکۆی دهوك، دهوك، هەرێمی کوردستان، عیراق.

پوختە- فەقی تەیران یەك ژ شاعرێن کلاسیکیا کوردیە، شیعر ب زارێ کۆرمانجی ڤیسینە، فەقی تەیران ل(مۆکسی) ژ دایك بوویە، گریدایی شاری (وان)ە ل باکۆری کوردستانی، خوەدانی چەندین بەرهەمانە وەکو : شیخی سەنعان، زەمبیل فرۆش، بەرسیسی عابد،....تاد.

هێما دناڤ بەرهەمێن ئەدەبی ب گشتی و هۆزانێ ب تایبەتی هەر ژ کەڤندا هەتا نوکە رەنگڤەدان و گرنگیا خۆ هەبوویە ب هەمی جورێن خۆڤە، ئانکو بکارهینانا هێمایان وەکو جورەك ژ شێوەیێن دەربرینێ د ئەدەبیاتی دا ب شێوەیەکێ سەرەکی دهێتە بکارهینان، هەلبەت ئەو بکارهینانە د سەردەمێن کەڤن و هەتا ئەڤی سەردەمی هەبوونا خۆ دیارکریە، ب تایبەتی دناڤ هۆزانێ دا، هێمایێن سروشتی ژی ئێکە ژ ئەوان جورێن هێمایان کو هۆزانڤانان پەنا بۆ بریە بۆ بکارهینانا ئەوان هێمایان، کو ب شێوەیەکێ راستەوخۆ دەربرینێ ژ ئەوێ چەندێ بکەتن ئەوا د دلێ هۆزانڤانی دا هەی ب هەر شێوەیەکێ بیتن، هۆزانڤانێ کورد ژی ژ ئەڤێ چەندێ بێ بەهر نەبوویە، کو هێمایێن سروشتی بکار بینیت ب شێوەیەکێ تژی رامان هەتا گەهشتیە ئەوی رادەی هێما ب گشتی لایەنەکێ هەرە دیار یێ ژیانێ ل دەڤ هۆزانڤانی یان ڤیسەری ب هێما ئاشکرا ببیت، هوزانێن فەقیێ تەیران ژی وەکی هوزانێن دیترێن کوردی ژ هێمایان بێ بەهر نەبوویە و ڤالاهییەکا زۆر گرتییە، لەوما مە ب فەر دیت ئەم ئەوان هێمایان دیار بکەین یێن کو گرێدایی ب سروشتی ڤە و د هۆزانێن هۆزانڤانی دا رەنگڤەداین.

کلیله ووشەکان: هێما، هیێمایین سرۆشتی، شعرا کلاسیکی، فەقی تەیران.

پێشەکی

- **ناڤونیشانێ ڤەکۆلینێ:**

ئەڤ ڤەکۆلینە ل ژێر ناڤونیشانێ ((هێمایێن سروشتی د هۆزانێن (فەقیێ تەیران) دا)) هاتییە دەستنیشان کرن .

- **گرنگییا ڤەکۆلینێ:**

گرنگییا ڤەکۆلینێ د ئەوێ چەندێ دایە کو دکارین بێژین مە هەولدایە بابەتەکی هەلبژێرین کو کێمتر ئاماژە پێ هاتبیتە دان چێدبیت وەك بەشەك ژ ڤەکولینەکێ دا ئامازە پێ هتبیتە دان, بەلێ مە وەک ڤەکۆلینەکا سەربەخۆ سەرەدەری ل گەل کریە.

- **سنوورێ ڤەکۆلینێ:**

ئەڤ ڤەکۆلینە یا سنووردارکریە ب ناڤونیشانێن خۆڤە (هێمایێن سروشتی د هۆزانێن فەقیێ تەیران دا) یا ژ کۆمڤەکرنا (سەعید دێرەشی).

- **رێبازێن ڤەکۆلینێ :**

د ئەڤێ ڤەکۆلینێ دا رێبازا (وەسفی - شروڤەکاری) هاتییە بکارهینان.

- **پەیکەرێ ڤەکۆلینێ:**

ڤەکۆلین ژبلی پێشەکی و ئەۓ ' ' نا ژێدەران ژ دوو پشکان پێکهاتییە، پیشکا ئێکی: لایەنێ تیوریێ هێمایێن سروشتی کو پێکهاتییە ژ (هێما وەك زاراڤ، هێما وەك چەمك و پێناسە، پەیوەندیا هێمایان د هۆزانێ دا، گرنگییا هێمایان، جورێن هێمایان، هێمایێن سروشتی و دەلالەتێن وان)، هەروەسا پشکا دوویێ: پێکهاتییە ژ کورتییەک ل دور ژیانا هۆزانڤان (فەقیێ تەیران)، و رەنگڤەدانا هێمایێن (سروشتی) دناڤ هۆزانێن فەقیێ تەیران دا).

1. هێما

1.1 هێما وەك زاراڤ

بۆ دەستنیشانکرنا هەر تێگەهەکێ ئەدەبی یان زانستی پێدڤییە ل دەستپێکێ زاراڤێ وێ بهێتە دیارکرن، ئەوژی دیارکرنا بنیات و رەگ و ریشالێن ئەوی زاراڤێ ئەدەبی یە ب تایبەتی ژلایێ زمانیڤە یا پێدڤییە ل دەستپێکێ بۆ هەردوو زمانێن گریکی و لاتینی

مجلة جامعة التنمية البشرية
المجلد 9، العدد 1(2023) ؛ عدد الصفحات (11)؛ معرف الكائن الرقمي: 10.21928/juhd.v9n1y2023.pp56-66
ورقة بحث منتظمة: أُستلم البحث في 25 أيلول 2022؛ قُبل في 9 تشرين الثاني 2022؛ نُشرت في 17 كانون الثاني 2023؛
البريد الإلكتروني للمؤلف : rabeea.zebary@knu.edu.iq, bafreen.huseen@uod.ac
حقوق الطبع والنشر ©2023 ربيع اسماعيل خالد زێباری، بەفرین رەشید حسین. هذه مقالة الوصول اليها مفتوح موزعة تحت رخصة المشاع الإبداعي النسبية - CC BY-NC-ND 4.0

ڤەگەرین، ئەڤ زاراڤە نوێنەراتیا جورەکێ زانستێ دکەت، بەلێ رەنگڤەدانا تشتێ رویدایی ناکەت کو دبیت بهێتە رویدان Zebari,R.I.K&Babayiğit,2021, (r.54)، بەلکو هێما ئەوێ چەندێ دگەهینیت کو هەلگرێ رامانەکێ یە لپشت پەیڤێ.

سەبارەت زاراڤێ هێمایان د بنەرەت دا ژ زاراڤێ (سمبول _ **Symbol**) یێ یونانی (**Symbollein**) هاتیە وەرگرتن(**پەخشان سابیر حەمەد، 2012: ل 5**) ، کو ب رامانا پەیوەست بوون و تێکهەڵاوبوون دهێت، جهێ ئاماژە پێکرنێ یە کو زاراڤێ هێما ژ ناڤێ دارژتی هاتیە کو بـ(**Symbolon**) یا یونانی هاتیە وەرگرتن، ئەو ژی ب رامانا نیشان، رۆخسار، ئاماژە دهێتە بکارهینان(**فەرهاد نازر زاددەی کرمانی ، 2000: ل 19**) ، هەروەسا زاراڤێ هێما د زمانێ عەرەبی دا پەیڤا (الرمزیة) بەرامبەر هێمایی و (رمز) هێما دهێتە بکارهینان(**پەخشان سابیر حەمەد، 2012: ل 5**) . هەروەسا د زمانێ کوردی ژی دا چەندین ناڤ و زاراڤ سەبارەت ئەڤی بابەتی هەنە وەکی (هێما، جەڤەنگ) دهێنە بکارهینان (**شڤان قاسم نێروەیی، 2018: ل 70**) هەروەسا د زمانێ فارسی ژی دا بەرامبەر ناڤێ هێما زاراڤێن (رمز، سمبل، سمبول، نماد) دهێنە بکارهینان (**پەخشان سابیر حەمەد،2012: ل 7**). ئانکو ل ڤێرێ بۆ مە دیار دبیت سەبارەت ئەڤی زاراڤەی د هەر زمانەکیداچەندین زاراڤ و پەیڤێن جودا بۆ دهێنە بکارهینان کو تایبەتن ب ئەوی زمانیڤە، لێ واتایا هەمی زاراڤان بۆ ئێك مەبەست دزڤریت، ئەوژی ئەوە کو ئەڤ زاراڤە بۆ وان تشتان دهێتە بکارهینان یێن کو ب هێمایان ئاماژێ ددەنێ نەك ب ئاشکەرایی و راستەوخۆ.

2.1. هێما وەك چەمك و پێناسە

هێما وەکۆ هەمی تێگەهێن دی یێن ئەدەبی و هونەری مێژوویەکا کەڤن هەیە، ژبەرکو بکارهینانا هێمایان بۆ سەر دەمێن کەڤن دزڤریت، ژبەرکو هەر ژ دەستپێکا مرۆڤایەتێ مرۆڤی هەولدایە ئەوان هێمایان وەك رەمز و جەڤەنگ بۆ دەربرینا هزر و بیرێن خۆ بکاربینیت، هەروەکی (بلاکۆر) ئەمریکی هێمایان بڤی رەنگی پێناسە دکەتن و دبێژیت: ((بریتی نیە لەو شتانەی کە وتراون و بریاریان لە سەر دراوە یان پێش وەخت ئاشکرا کرابن یان پێناسە کرابن، بەلکو هەموو ئەوانەی کە نەوتراون و ناشتوانرێ بوترێ، واتە سیمبۆل هێما بۆ شتێك ناکات، کە پێناسە کرابێ یان ئاشکرابێ، بەلکو ئاماژە بۆ شتێك دەکات کە شایەنی پەیبردن بێت.)) (**عبدالقادر حمەأمین محمد، 2012: ل 137 – 138**) . واتە د ئەڤێ پێناسێ دا خۆیا دبیت کو هێما بۆ وان تشتان دهێنە بکارهینان ئەوێن نەیێن ئاشکراو دیار، ڤێسەر وەسا هێمایان بکاردهینیت، دناڤ تێکستێن خۆدا ئەگەر خوێندەڤان یێ مەلەڤان و شارەزا نەبیت نەشێت ب ئاسانی واتایا ئەوان هێمایان بەرجەستە بکەت و روون بکەت ب رەنگەکێ روون و ئاشکەرا واتایا وان هێمایان شلوڤە بکەت.

کەواتە پێناسەکرنا هێمایان ئێکە ژ ئەوان بابەتێن کو مەیدانەکا بەرفرەهـ و ئالوز داگیر دکەت، بۆ پێناسەکرنا هێمایان ئەگەر ژلایێ زمانیڤە وەکو چەمك پێناسە بۆ بهێتە کرن دێ بینین (د فەرهەنگێن عەرەبی و فارسی دا پێناسا جەڤەنگی ب ئێك رەنگ هاتیە کرن و جەڤەنگ د ئاستێ ئاماژێ دا راگرتیە و هەمی نیشان و سەر لڤاندن و ئیشارەت دان(Zebari, R. I. K., ve Babayiğit, M. V, 2022, r.23)، ئاماژەدان ب لێڤان یان چاڤان بری و دەڤی و ئەزمانی ڤەدگریت، هەروەسا هێما ئەوە کو ئاخفتنا ڤەشارتی و نەدیار بۆ تێگەهشتنێ هێمانە) (**عیماد وەیسی خالد، 2004: ل 80**).

ل ڤێرێ ئەو چەندە خۆیا دبیت کو چەمکی هێمایان وەکهەڤییەك هەیە دناڤبەرا زمانێن جیهانێدا، ئانکو رەگەزەکێ هەڤپشکە دناڤ گەلێن جیهانێدا .

هەر سەبارەت هەمان چەمکێ هێمایان ئەرستو وەسا دەتە خۆیا کرن کو هێما ((وشەکان رەمزن، بۆ واتای وشەکان، وشە گوتراوەکان رەمزن بۆ حالەتەکانی نەفس و وشە نوسراوەکان رمزن بۆ وشە گوتراوەکان))(**سوران مامەند عەبدوڵلە، 2016 : ل 204**) ، هێمایان گرنگیەکا زۆر هەیە بۆ دەروونێ مرۆڤان و ئەو تشتێن ڤەشارتی یێن دناڤ دەروونێ ڤێسەرێ ئەدەبی دا کو ب شێوێ هێمایان دارێژتینە و کرینە بەرهەمەکێ ئەدەبی ب شێوەیەکێ نەراستەوخۆ ئاراستەی خوێندەڤانی یان وەرگری دکەت، ژبەر هندێ ژی دڤێت خوێندەڤانی شارەزاییەکا باش د هێمایان دا هەبیت تاکو بشێت واتایا ئەوان هێمایان شلوڤە بکەت.

هەروەسا دەربارەی نیاسینا هێمایان جودا ژ پێناسا بەری نوکە هاتیە باس کرن کو هێما ((سیمبۆل، ئانکو بکارهینانا هێماو جەڤەنگان وەك جورەکێ ژ شێوەیێن دەربرینێ دهونەر و ئەدەبیاتی دا ئەڤ شێوازە د بەرهەمێن ئەدەبیێن سەردەمێن دیرۆکێن پرانیا نەتەوەیان، کێم یان زێدە هاتینە بکارهینان))(**شڤان قاسم نێروەیی، 2018: ل 70**). واتە ئەڤ پێناسەیا هێمایان ب شێوەیێ دەربرینەکا هونەری د ئەدەبیاتی دا ددەتە خۆیا کرن، هەروەسا هێما وەسا دایە دیارکرن کو هەر دکەڤندا ئەڤ چەندە دهاتە بکارهینان دناڤ بەرهەمێن کەڤنێن هەر میللەتەکێ دا، بەلێ ئەڤ بکارهینانە ب شێوەیێ ئێك ئاست نەبوویە، ئانکو جیاوازی ژلایێ بکارهینانێڤە ژ میللەتەکێ بۆ میللەتەکێ دیتر هەبوویە و هندەك گوهورین تێدا هاتینە کرن.

3.1. پەیوەندیا هێمایان ب هۆزانێڤە

هێما ب ئێك ژ رەگەزێن گرنگێن هۆزانێ دهێتە هژمارتن، چونکی هۆزان ژ ئالیێ واتایێ ڤە هەلگرا واتایەکا ڤەشارتیە، لەوما هۆزاڤان ب درێژاهیا ڤیسینا هۆزانێدا پەنایێ بۆ بکارهینانا هێمایان دبەت، هەر دەربارەی ئەڤێ چەندێ بۆ مە دیاردبیت کو ((رەمز لە شیعری کوردیدا دیاردەیەکی تازە نیە، بەڵام لە شیعری نوێدا رۆڵیکی گرنگی لە بنیاتی قەسیدەدا هەیە، بە شێوەیەکی چر و پر قوڵ مامڵەی لەگەڵدا کراوە، هەروەها جیهانی رەمز لە پانتای شیعری هاوچەرخ ناوەندێکی بەچەقە، سەرچاوەیەکی ئیستاتیکی شیعرە))(**شەیدا رەشید محەمەد، 2016: ل 126.**) .

ئانکو دڤێرێ دا ئەڤ چەندە بۆ مە خویا دبیت کو هەر ل دەستپێکا قوناغێن نوی یێن ئەدەبیاتێدا ب گشتی و هۆزانێ ب تایبەتی هێمایان گرنگییا خۆ هەبوویە، بەلێ ل سەردەمەکی بۆ سەردەمەکێ دیتر جوداهی هەبوویە، کەواتە د سەردەمێن دەستپێکیدا هند گرنگی ب هێمایان نەدایە، هەرچەندە وەك بکاهینان هێمایی دناڤ هۆزانان‌دا دیار دبیت، لێ د هۆزانا هەڤچەرخ دا ب تایبەتی شیایە پتر جهێ خۆ بگریت و بوویە جهێ گرنگی پێدانا هۆزاڤانان.

هەر دیسان هەبوونا هێمایان د هۆزانێدا وی چەندێ دیار دکەتن، کو ئەو هزرا ڤەشارتی یا د مێشکی هۆزاڤانیدا هەی ب شێوەیەکێ نەراستەو خۆ ئاراستەی خوێندەڤانی دکەتن ب رێکا ڤەهاندنا هۆزانێ (Zebarı, R.I.K , huseeın. B. R, abdulrahman. L. M, ameen, S. T. M,(2022) R. 128)، هەبوونا ئەڤان

هێمایان دبیتە ئەگەرێ بەزاندنا یاسایێن زمانی کو زمانێ هۆزانێ پێ بهێتە جودا کرن دگەل زمانی ئاسایی، لەوما ((وێناکردنی تازەدا ڕۆلی خەیالی نایابی شیعرییە کە لەلای شاعیرانەوە پێکدێت، لە هێزی ناوخۆی کە ڕەگەزەکانی گشتی پەرش و بڵاو دەکاتەوە و جارێکی تر پێکهاتەکەی دووبارە دەکاتەوە بۆ ئەوەی لە قالبێکی نوێدا دایبڕێژێتەوە، ئەوسا شتێکی هونەری تازە خەلق دەکات کە جیاوازە لە شێوەکەی پێشوو، لەڕێگەی ئەو وێنە شیعریە خەیالییەدا لەناو قەسیدە، هەست و سوزی شاعر یان نووسەر دەگاتە خوێنەر))(**هاوژین سلیوە عیسی، 2009: ل 29**). ئانکو ل ڤێرێ ئەم دشێین بێژین هۆزانڤان ب رێکا وێنێ هونەری دشێت ئەو پەیاما ڤەشارتی یا دناخی وی دا بگەهینیتە وەرگری، چونکی هێما دهۆزانێ دا هەست و سوزێن هۆزانڤانی وێنە دکەت ب رێکا پەیڤان، هەروەسا خوێندەڤان ژی دێ ژ ئەوان هێمایێن ب پەیڤان هاتییە کێشان دێ ب شێوەیەکێ تابلویا پەیڤان وێنە دکەت و تابلویەکێ هونەری ژێ دروست دکەت.

4.1. گرنگییا هێمایان

ژبەرکو هێما ئێکە ژ ئەوان ڕەگەزێن گرنگ هەر ژ کەڤندا گرنگییا خۆ دناڤ هەمی بیاڤێن ژیانا مرۆڤی دا گرتیە و بویە پشکەکا گرنگ ژ ژیانا مرۆڤی، هەردیسان هۆزانڤانێن کلاسیك ژی ئەڤ گرنگیە دناڤ هۆزانێن واندا دیاردبیت، بکارهینانا ئەوان هێمایان بتنێ دناڤ بەرهەمێن وان دا دیار دبن، هەروەکی (گراهەم هۆ) سەبارەت گرنگییا هێمایان دبێژیت: ((ئەدەب بە گشتی بەکارێکی ڕەمزی دادنێت، ئەدەب بە وشە دروست دەکرێت، وشەش هێمان، هەروەها دەلێت: ئەدەب ئامرازێك بەکار دەهێنێت کە خۆی لە خۆیدا لە ئەنجامی کارێکی تەشکیلیەوە دروست بووە، کەواتە ئەدەب شێوەیەکی ڕەمزیە، بە واتایەکی ناراستەوخۆ یا لاوەکی، چونکە جورە رستەیەك لە وێنەی ڕەمزیە حازرەکان بەکار دێنێ کە زمانی پێی دەڵێن)) (**نەریمان عەبدۆڵڵا خۆشناو، 2010: ل 34**) . ئانکو ئەدەب ب هەمی ژانرێن خۆڤە ب شێوەیەکێ گشتی ب هێمایان دایە نیاسین، هەروەسا ئەدەب ژ پەیڤان دهێتە پێك هینان و ئەڤ پەیڤە ژی ب شێوەیەکێ گشتی وەکو هێما هاتینە بکارهینان، ئەڤجا ب شێوەیەکێ نەراستەوخۆ بیت یان لاوەکی ئەڤەژی وێ چەندێ دگەهینیت، ئەو پەیڤ و رستێن هاتینە پێکهینان بۆ ئاڤراندنا تێکستەکێ ئەدەبی دا ب شێوەیێ هێمایان هاتینە بەرجەستەکرن .

بەرهەمێ ئەدەبی ل سەر چەندین ڕەگەزێن سەرەکی دهێتە ئاڤا کرن، ئەگەر ئێك ژ ئەوان ڕەگەزان نەهاتە بەرجەستە کرن بەرهەمێ ئەدەبی دێ یێ لەنگ و لاواز بیت، هەلبەت هێما ژی ئێکە ژ ئەوان ڕەگەزێن سەرەکی یێن دناڤ بەرهەمێ ئەدەبی ب شێوەیەکێ گشتی و هۆزانێ ب شێوەیەکێ تایبەتی، چونکی ((مرۆڤێ سەرەتایی قۆناغ بەقوناغ ژیان و پیداویستیەکان گۆڕاوە، هاوکات لەگەل ئەو گورانانەش هزر و بیر و بۆچوونی لەگەل دەوروبەر و دیاردە سروشتیەکان گۆڕاوە، شیعریش یەکێك بوویە لەو بابەتانەی لەگەل بیر وبۆچوونی مرۆڤ دا گورانکاری بەسەردا هاتووە Zebari, (R. I. K. & Babayiğit,2021, r.54)، هەروەها شارەزایان و بسپورانی ئەدەبیاتناسی کێش و سەروا و مۆسیقا کردووتە پێوانە بۆ شیعر، هەندێکی تریش وای بۆ دەچن کە شیعر خۆی لە خۆیدا هونەرێکی هزر مرۆڤایەتیە، واتە دەربرینی هونەریش کێش و سەروا و وێنە و ڕیتمە، هەروەها یەکێك لە ڕەگەزەکانی شیعر وێنەیە و وێنە بەگیانی شیعر داناوە)) (**ئیسماعیل تەنیا، 2005: ل 15**). کەواتە ئەم دشێین بێژین کو مرۆڤان ل دەستپێکا ژیانێ ژ قوناغەکێ بۆ قوناغەکا دیتر ژیانەکا سادە و ساکار بوراندیە، دگەل بوورینا ئەڤان قوناغان بێگومان هزرو بیرێن وان ژی گورانکاری بسەردا هاتینە، چونکی دەرورووبەرێن مرڤان گورانکاری بسەردا هاتینە، هەلبەت د ئەدەبیاتی ژی دا هێما ب ئێك ژ ڕەگەزێن گرنگ و سەرەکی یێ هۆزانێ دهێتە هژمارتن، و بکارهینانا هێمایان ژی ب گیانێ هۆزانێ دهێتە هژمارتن.

هەردیسان ئەم دشێین بێژین ئەو هێمایێن دناڤ ئەدەبیاتاندا هاتینە بکارهینان، هێمایێن گشتی نە، ئانکۆ (ئەفسانەیی، مێژوویی، سیاسی ... هتد) کو ئەڤان هێمایان مەودایەکێ بەرفرەهـ ژ ئەدەبیاتێ و هۆزانا کلاسیك ب خۆڤە گرتبوون، هۆزانڤانێن کورد وەکی (پیرەمێرد و نالی، سالم، بێکەس، هەردی ... هتد) مفا ژ ئەفسانێ وەرگرتییە وەك بنیاتەك کو بۆ هۆزانێ و گیانێ زیندی کریە بەر هۆزانا خۆ، هۆزانڤانێن هەڤچەرخ ژی گرنگیەکا زۆر ب هێمایێن ئەفسانەیی دایە (**عەبدولقادر محەمەد ئەمین، 2002: ل 21 – 22**) .واتە ئێك ژ گرنگییا هێمایان بۆ هۆزانێ ئەو بوویە کو ئەفسانە د هۆزانێن خۆدا وێنە کریەو بۆ خوێندەڤانی دایە نیاسین و لڤینەك دایە هێمایێ بۆ وێ چەندێ داکو پتر خوێندەڤانی هوشیار بکەن، ب رێکا هۆزانێ و ئەو هێمایێن د هۆزانێدا دهێنە بکارهینان .

5.1. جورێن هێمایان

هەلبەت هێما ئێکە ژ ئەوان بابەتێن گرنگێن ژیانێ ب گشتی و ئەدەبیاتی ب تایبەتی، سەبارەت جورێن هێمایان د ئەدەبیاتیدا ب شێوەیەکێ گشتی ژ چەندین جورێن سەرەکی پێك دهێن، لگورەی ژێدەرێن بەردەست دێ پێکولێ کەین ئەوان جوران دیارکەین:

1.5.1. هێمایێن کەسی

ئەڤ جورە هێمایە بەرهەمێ خۆدێ نڤیسەرێ ئەدەبیە، تێروانینا کەسایەتیا هۆزانڤانیە بۆ کەتواری، هۆزانڤان لگورەی خەیال و تێروانینان خۆ کۆمەکا هێمایان دروست دکەتن(**کانیاو عوسمان مستەفا ، 2010: ل 119**) . سەبارەت واتایا هێمایێن کەسی بتنێ بۆ، یان ژی بکارهێنەرێ هێمایان خودانێ هیمایێ د ئاشکەرانە، واتە دبیت (گۆل) ل دەڤ خودانێ هێمایێ کو نڤیسەرێ ئەدەبیە خودی واتا بیت یان بارەکی دەروونیێ تایبەت لپشت هەبیت، لێ ل دەڤ خوێندەڤانی ب پەیڤەکا سادە بهێتە هژمارتن ب شێوەیەکی تایبەت ئەڤ جورە هێمایە دەربرینێ ژ هەستێ مرۆڤی دکەت بەرامبەر هەر رویدانەکێ(**عیماد وەیسی خالد ، 2004: ل 108**) . واتە هێمایێن کەسی وەسا خۆیا دبیت کو ئەو جورێ هێمایانە یێ کۆ گرێدای ب خودێ نڤیسەریڤە ب زەحمەت ئەڤی جورێ هێمایانە بهێنە ڤەدیتن و ئاشکرا کرن ژلایێ واتایێ ڤە، چونکی ئەو هێما تایبەتن ب ئەوی کەسی ڤە یێ بکاردهینیت و ب رێژەیەکا هەرە زۆر بتنێ نڤێسەر ب خۆ دزانیت، ئەڤجا خوێندەڤان ب چ شێوەی یان واتا وەردگریت، و تێدگەهیت دبیت واتایان ب وێ مەبەستێ نەبیت، ئەوا نڤیسەری بکارهیناى بڤێ چەندێ ئەوا دهێتە

ڤەهاندن ژلایێ نڤیسەری ڤە گرێدای ب هێمایێ ڤە گەلەك یا ئالوزە، ب ساناهی ناهێتە شروڤە كرن.

ئانكو هێمایێن كەسی، هێمایێن ئالوزن و شروڤەكرنا وان ل دویڤ پێزانین و تێگەهشتنا خوێندەڤانی دمینیت و ئەگەر خوێندڤانی پێشتر زانیاری ل دور ژیانا ئەوی نڤێسەری یان هۆزانڤانی نەبیت، نەشێت ب ساناهی گرێین دەروونی ب رێكا ئەوان هێمایان ئاشكرا بكەت.

2.5.1. هێمایێن گشتی

ژیانا مرۆڤی ژیانەكا جڤاكییە واتە ژیانەكا پێكڤە گرێدایە مرۆڤ پێكولێ دكەت كو سنوورێن پەیوەندیێن كەسانێن كۆمەلگەهێ ژ سنوورێ خۆ دەرباز بكەت و بەرەڤ پەیوەندی لگەل كەسانێن كۆمەلگەهێن دیتر پێكڤە ببەستیت(**عیماد وەیسی خالد، 2004: ل 109.**) . ئەو هێمایێن جیهانییێن دناڤ بەرهەمێن ئەدەبی یێن زۆربەیا مللەتاندا بۆ هەمان مەبەست دهێنە بكارهینان، بۆ نموونە (كوتر) نیشانا (ئاشتییێ) یە، (شێر) نیشانا (ئازایەتیێ) یە ... هتد (**كانیاو عوسمان مستەفا، 2010: ل 119**)(. واتە د ئەڤێ جورێ هێمایێ دا وەسا خۆیا دبیت كو ئەو هێمایێن بۆ چ مەبەست دهێنە بكار هینان دناڤ هەمان مللەت و مللەتێن دیتر ئەو هێما بۆ هەمان مەبەست دهێنە بكارهینان، جهێ ئاماژە پێكرنێ یە ئەڤ جورێ هێمایان ب شێوەیەكێ ئاسان و روون و ئاشكەرا دهێتە نیاسین بۆ خوێندەڤانی دناڤ بەرهەمێن ئەدەبیدا ب شێوەیەكێ گشتی، چونكی ئەڤ هێمایە ژلایێ ئاراستەیا واتاییڤە تنێ بۆ ئێك مەبەست دهێتەبكارهینان.

3.5.1. هێمایێن ئەفسانەیی

هێما و ئەفسانێ پەیوەندیەكا بهێز دگەل ئێك هەیە ئەڤێ پەیوەندیێ ژی مێژوویەكا كەڤن هەیە، كو ل دەستپێكا پەیدابوونا ئەفسانێ دروست بوویە، زۆربەیا ئەفسانەیان ب سروشتەكێ هێمایی دهێنە وێنەكرن(**ئاسو عومەر، 2009: ل 177.**)   . واتە د ئەڤێ جورێ هێمایان دا وەسا ددەتە خۆیا كرن كو دگەل دەركەفتنا ئەفسانێ هێما ژی دروست بووینە، واتە دەمێ ئەفسانە دروست بووی ب شێوەیەكێ راستەوخۆ هێما ژی دگەل سەرهلدایە، چونكی ئەفسانە بتنێ مێشك زالگەهێ لسەر دكەتن ب شێوەیەكێ ل بەر چاڤ ناهێتە دیتن، لێ هەردەمی ئەو ئەفسانە هاتە دناڤ بەرهەمێن ئەدەبیدا و بۆ ڤێسین و هاتە تۆماركرن دناڤ بەرهەمێن ئەدەبیدا ل وی دەمی هێمایان ژی هەبوونا خۆ دیاركریە.

4.5.1. هێمایێن ئایینی

هۆزانڤان پەنایی دبەتە بەر هێمایێن ئایینی ب رێكا مفا وەرگرتن ل دەقێن پیرۆزێن ئاسمانی (**بن هدى زين العابدين, 2016: ص 36**). واتە هۆزانڤان ب رێكا دەقێن ئایینی چ ئێك ژ دەقێن پەرتوكێن ئاسمانی بیت یان فەرمودەیەكا پێغەمبەری بیت ب شێوەیەكێ گشتی دناڤ دەقێن ئەدەبیدا ڤیسەر پەنایێ بۆ دبەن. هەروەسا ((دەرئێخستن و ئاشكراكرنا ئەو هێمایێن هاتینە بكارهینان دناڤ پەرتوكێن ئاسمانیدا وەكی قورئانا پیرۆز و تەورات و ئینجیل، دەرخستنا ئەڤان هێمایان گرێدایی ب پەرستنا خودایی مەزنە د نوكە و كەڤندا)) (**بن هدى زين العابدين، 2016, ص 37**)   .

ئانكو ئەو هێمایێن ئایینی یێن هاتینە بكارهینان دناڤ هۆزانێ دا ل سەرەدمێ كلاسیكیەتێ دا هەتا نۆكە گرێدایی ئەوان تشتان بوویە ئەوێن (روحانیەت)ێ، واتە گرێدایی ب بیرۆباوەرێن ئایینی.

5.5.1. هێمایێن كەلەپووری

سەبارەت كەلەپووری بێگومان كەلەپوور گەنجینەیەكا پر مفایە بۆ هۆزانڤانی، هۆزانڤان هەمی هێمایێن فۆلكلوری بكار دهینیت بۆ دەولەمەندكرنا دەقێ هۆزانا خۆ، بێگومان فۆلكلورێ كوردی ژی گەلەكێ دەولەمەندە و رۆلەكێ بەرچاڤ دگێریت د پێشخستنا ئەدەبیاتێدا ب شێوەیەكێ تایبەت(**كانیاو عوسمان مستەفا، 2010: ل 120.**) . د هێمایێن كەلەپوریدا هۆزانڤان پەنایێ دبەتە بەر كەلەپوری كو گەنجینەیەكا هەرە مەزن و پر بهایە ل دەڤ خەلكی ب گشتی و ڤیسەر و هۆزانڤانان ب تایبەتی، لەوما ڤیسەر یان هۆزانڤان هێمایێن كەلەپوری د ڤیسینێن خۆدان یان هۆزانێن خۆدا بكاردهینن، داكو خوێندەڤان پتر پێڤە بهێتە گرێدان.

6.5.1. هێمایێن مێژوویی

د ئەڤێ جورێ هێمایان دا ڤیسەرێ ئەدەبی پەنایێ بۆ كەسایەتیێن مێژوویی وەكی ژێدەرەكێ گرنگ بۆ دروستكرنا وێنەیان دبەت كو ئەوان كەساتیان دناڤ تێكستێ خۆدا وەكو ڤەگەریانەك بۆ رابردووی و زیندی كرنەڤا وان ژلایێ هۆزانڤانێ ڤە بكار دهینیت، هەروەسا كارەسات و سەركەفتنێن مێژوویی ئەوێن د دیروكێدا هاتینە رویدان د تێكستا خۆدا بكار دهینیت (**كانیاو عوسمان مستەفا، 2010: ل 120.**)(.

هەلبەت هۆزانڤانی وێنەیێن مێژوویی د دیرێن هۆزانێدا بێ بەهر نەكرینە و ئاراستەی خوێندەڤانی كرینە، ژ ئەوان وێنەیێن مێژوویی گرێدایی بن ب دیرۆك و شارستانیەتا نەتەوەیێن جیهانێ بگشتی و نەتەوەیا هۆزانڤانیڤە ب تایبەتی دناڤ هۆزانێن خۆدا بكار دهینیت(**هاجر طيبي، 2013:ص12**)   .

6.1. هێمایێن سروشتی و دەلالەتێن وان

هێمایێن سروشتی ئەو هێمانە ئەوێن ڤێسەر دناڤ بەرهەمێن خۆدا بكاردهینیت، چونكی هۆزانڤان سروشتی وەكو ئالاڤەك بكار دهینیت بۆ دەربرینا ئەو تشتێ دناخێ خۆدا و بالا هۆزانڤانی دكێشیت، نەخاسمە ئەو جهێ هۆزانڤان لێ ژیای، ب تایبەتی ئەو جهێ هۆزانڤانی ژیانا خو لێ بوراندی(**Hamad, 2018, P. 1141**))، هەمی دەما ئەو سروشت دێ بیتە ئەگەرێ بالكێشانا هەستا هۆزانڤانی، نەخاسمە سروشتێ رەنگینێ كوردستانێ وەكریە ئەو ژینگەها هۆزانڤان تێدا دژیت كارتێكرنەكا راستەوخۆ سەر ئەوان هزروبیران هەبیت یێن هۆزانڤان دناڤ بەرهەمێن خۆدا بكاردهینیت و ئەوان هێمایان وەكو جەڤەنگ د بەرهەمێن خۆدا بكاردهینیت، هۆزانڤان ب شێوەیەكێ بەرچاڤ هێمایێن سروشتی دناڤ بەرهەمێن خۆدا بكارهینن، ژبەركو (سروشت گەلەك وێنەیێن بالكێش ب خۆڤە دگریت، بەهرا پتریا هۆزانڤانان مفا ژ ئەڤی سروشتی وەرگرتییە و بوویە ژێدەرەكێ باش بۆ دروستكرنا وێنەیێن هۆزانێ، سروشتێ كوردستانێ یێ رەنگینە و یێ دەولەمەندە ب باخ و گۆل و ریبارێن خۆ، لەوما هۆزانڤان ژی وەكو وێنەگرەكێ فۆتوكۆپی نەكریە، بەلكۆ گەلەك جاران هەست و سوزێن خۆ تێكهەلی ئەوی سروشتی كرینە.)(**هدى صديق احمد ، 2013: ل 146.**). واتە ئەو

چەندە بۆ مە خویا دبیت کو هێمایێن سروشتی بۆ هۆزانڤانی وەکو تابلویەکێ کاریگەرە بۆ ڤەهاندنا پەیڤێن هۆزانێ، سروشتی کارتێکرن ل هەست و سوزێن هۆزانڤانی کریە کو هەست و سوزێن خۆ تێکهەلی سروشتی بکەتن، وەسا هۆزانێ ڤەهینیت و مفای ژ سروشتی وەربگریت هەتاکو هۆزانا خۆ بێخیتە بەر دەستێ خوێندەڤانی، لێ یافەرە خوێندەڤان شارەزایي د ئەوان هێمایان دا هەبیت ئەوێن هۆزانڤان د هۆزانا خۆدا بکار دهینیت، هەتا کو بشێت و ئەوان هێمایان ب شێوەیەکێ روون شلوڤە بکەت، ژبەرکو هێما ((ب هەموو جورێن خۆیێن جیاوازڤە کریارەکا شێلیە بۆ وەرگری و ب دیتنەکا بابەتی ناهێتە دیتن، لێ تێکست دشێت ب رێیا هاریکاریا سیمبۆلان خواندەڤانی هانبدەت؛ کو دووبارە تشتێ نوی ببینیت نەوەک ئەو خۆ رادەستی بەرێخۆدانا سادەیي و مژیلیێن گرێدای ژیانا ڕۆژانە بکەت، وەکی ب شێوەیێ خۆیێ راستەقینە هەی، ئەڤجا تێکستی وەک دیتنا زاروکەکی بۆ تشتان دبینیت و هوسا سیمبۆل جهێ خۆ د تێکستێدا دکەت و ب سەرسورمانی و حێبەتی خواندەڤانی دزڤرینیتە مەندەهۆشییا ئێکەم جار ژ ئەوان تشتێن دیتی)) (**مێڤان حسێن علي، 2017:ل 31.**). بەهرا پتریا هێمایێن سروشتی تەم و مژاتیێ ب خۆڤە دبینن و ئەگەر خوێندەڤان یێ شارەزا نەبیت نەشێت ب دروستی ئەوان هێمایان دیار بکەت یێن هۆزانڤان دناڤ هۆزانا خۆدا بکاردهینیت، بەلکو هێمایێن وەسانە مژداریەکا زۆر تێدا هەیە هەتا خواندەڤان بشێت دەستنیشان بکەت دڤێت تابلویێن سروشتی یێن جوراوجور د تێکستێدا بکێشیت هزرا خواندەڤانی بەرەف تشتێن ئالوز بچیت ب ئەڤێ چەندێ هێمایێن سرۆشتی جهێ خۆ د هۆزانێدا دکەتن و خوێندەڤانی بەرەڤ وان تشتان دبەتن ئەوێن ب چاڤ دبینیت د سروشتی دا، ب ئەڤێ چەندێ هێمایێن سرۆشتی دشێن جهێ خۆ د بەرهەمێ ئەدەبیدا بکەن پاشان د هزر و بیرێن خواندەڤانی دا.

لێ ئەم دێ هەولدەین ئاماژێ ب هندەک ئەوان هێمایێن سروشتی کەین یێن کو هۆزانڤان وەکو هێمایێن سروشتی د هۆزانێن خۆدا بکارهینایین.

هێمایێن سروشتی ئەو هێمانە کو بەهرا پتریا هۆزانڤانێن کلاسیک د قوناغێن ڤیسینا هۆزانا کوردیدا بکارهینایینە، ئەڤ بکارهینانەژی چ بۆ مەرەمەکا راستەخۆ یان ڤەشارتی دناڤ هۆزانێن خۆدا بکارهینایینە، یان ژی بۆ دەرخستنا بارەکێ دەروونی د ناخێ خۆدا ب رێکا هێمایێن سروشتی ڤەگوهاستینە یان ژی خەم و نەخۆشیان بیت هۆزانڤانی بکار هینایە بۆ نموونە گورانێ هۆزانڤان دبێژیت:

من فرمێسکم، تو <u>بارانت</u>

من هەناسەم، تو <u>بای</u> ساردت،

من خەم و تو <u>هەوری</u> گریانیت ....

دوایي نایە : دادم ، دادت

هەرگیز، هەرگیز،

پایز ! پایز !(پەخشان عەلی ئەحمەد، ، 2009: ل 202.)

د ڤێ پارچە هۆزانێدا کۆمەکا هێمایێن سروشتی تێدا خۆیا دبن ئەوژی (باران) وەکو رەمزێ نەخۆشیێ بکارهینایە و هەڤبەر کریە بەرامبەر روندکان، هەروسا (بایێ سار) کو ئەوژی ئێکە ژ هێمایێن سروشتی، لێ وەکو هێما بەرامبەر هەناسێ بکارهینایە، د هەمان پارچەدا (هەور) ژی بکارهینایە ژ بۆ وێ چەندێ کو هەور نیشانا باران باریێ یە، هەروەسا ئێک ژ وەرزێن سالێ وەکو هێما بکارهینایە ئەوژی (پاییز)ـە. وەکو هێمایێ نەخۆشیێ و دل تەنگ بوونێ ددەروونێ خۆدا.

تشتێ کو پێدڤییە ئاماژە پێ بدەین ئەوژی ئەوە کو تێکەلیا سروشتی دگەل هەست و سوزو دەروونێ ڤێسەرێ ئەدەبی ئەوە ((ڤیسەر و هونەرمەند کورێ سروشتێ خۆیە و پشکەکە ژێ و دناڤدا دژیت و جیرانیا وێ دکەت، هەروەسا رێگریێ ل وی تشتی ناکەت یێ ژێ وەردگریت، لەورا هونەرمەند گەلەک ژ پێکهاتێن سروشتی پێکدهینیت، مینا (دار، بەر، گیا، با، گیانەوە) وەکو سمبۆل دبەرهەمێن خۆدا بکار دهینن)) **(مێڤان حسێن علي، 2017: ل 31)**. هێمایێن وەکی (دار، بەر، گیا، با، گیانەوە، چیا، رووبار .... هتد) هێمایێن بەرهەمێن هۆزانڤانێ کلاسیک ب شێوەیەکێ بەرفرەهـ هاتینە بکارهینان، کەواتە ئەم دشێین بێژین، ژبەرکو هۆزانڤان دناڤ ژینگەهەکا سروشتی دا دژیت یاکو لێ دژیت و مەزن دبیت گومان تێدا نینە ئەڤ ژینگەهە کارتێکرنا خۆ هەیە لسەر هزروبیرێن وی هۆزانڤانی و ئەڤ ژینگەهە ب شێوەیەکێ راستەوخۆ کارتێکرنێ ل هەست و هزر وبیرێن هۆزانڤانی دکەت و هۆزانڤان ئەڤان کەرەستێن دناڤ سروشتیدا هەین وەکو رەگەزەکێ سەرەکی بکاردهینیت ژبۆ دەربینا هندەک هەستێن ڤەشارتی دناڤ دەروونێ خۆدا، ژبەر ڤێ چەندێ ڤێرێ دڤێت خوێندەڤانی شارەزایي د ئەڤان هێمایاندا هەبیت، داکو بشێت ب شێوەیەکێ دروست مەبەستا خۆ ژ بکارهینانا ئەڤان هێمایان دیاربکەت وەکو بکارهینانا وان بەهرا پتر دەربرینیت سروشتینە د پەیاما ڤیسەری دا دیار دبیت.

2. ئێک: کورتیەک ل دور ژیانا هۆزانڤان (فەقی تەیران):

1.2. ژیانا جڤاکی یا فەقی تەیران:

دەمێ باس ل هندەک هۆزانڤانێن کلاسیک دهێتە کرن ب زەحمەت پێزانینێن دروست دەربارەی ژیانا وان بهێتە زانین، چونکی هندەک جاران ژێدەرێن وەسا بەردەست نین کو ب شێوەیەکێ بەرفرەهـ باسێ ژیانا وان بکەتن، تنێ ئەو تشتێ بدەست ڤەکۆلەران دکەڤیت ئەوە پشت بەستن ب شروڤەکرنا هۆزانێن وانە، ئانکۆ لگورەی وان هۆزانێن هۆزانڤانێن کلاسیکی ئاماژە ب سالا ژدایکبوون و جهێ لێ ژیای کری ئەوێ چەندێ ددەنە خۆیا کرن، فەقیێ تەیران ژی وەکی هندەک هۆزانڤان کلاسیک ژێدەرێن بەر دەست لسەر ژیانا وی ناهێنە خۆیا کرن، ئەڤەژی بۆ هندێ دزڤریت کو کوردستان د د درێژاهیا دیروکێ دا کەڤتییە بەر چەندین هێرشان، کوردستان وەکی دەپێ شانۆیێ بوویە بۆ وەلاتێن دەوروبەر، دەرئەنجامی ئەڤان هەمی داگیرکرنان بەشەکێ هەرە زۆرێ بەرهەمێن ئەدەبی هاتینە ژناڤ برن و سوتن و فەوتاندن.

یا فەرە بێژین سەبارەت جهێ خواندنا هۆزانڤانی و مامۆستا و زانیاریێن دەربارەی خواندنا وی ب شێوەیەکێ روون و ئاشکەرا نەهاتینە زانین، ئانکۆ د دیروکا ئەدەبیاتا کوردیدا چەندین ئەگەر هەبووینە کو ژیانا هۆزانڤان و دیرۆکنڤیسێن کوردی ب دروستی نەهێتە زانین، هەردیسان ئەدەبیاتا کوردی و هۆزانڤانێن کلاسیک بۆ وێ چەندی ڤەدگەرینن ب گرنگی پێنەدانا کوردان ب زانا و ئەدیبێت خۆ، هەردیسان ئێک

ژ ئەوان ئەگەرێن دی ئەوبویە کو هەتا نهو ژی ب رادەیەکێ پێدڤی گرنگی ب هۆزانڤان و دیرۆکنڤیس و هۆزانڤانێن کورد ژلایێ ڤەکولەرێن کورد ب خۆڤە نەهاتینە دان، واتە گرنگی پێ نەدایە و ژیانا وان نەهاتیە نڤێسین وەکو پێدڤی، کو ئەڤە ئەگەرەکی سەرەکییە، هەروەسا هەتا هۆزانڤانێن کلاسیك بخۆ ژی د ژیانا خۆ نەڤیسە، لێ بتنێ ئەو تشتێ ئەم دشێین ئاماژێ پێ بدەین، سەبارەت سالا بوونا هۆزانڤانێ کلاسیك (فەقییێ تەیران) ئەوە کو ((پێتر ژ هەر هەلبەستڤانەکێ کەڤنێ کورد، دیار و خۆیاترە، هەگەرا ڤێ چەندێ ژی ئەوە، وی د گەلەك هەلبەستێن خۆدا، ئاڤر دایە سالێن ڤیسینێن وان و ل جهەکێ پێتر ژی ئاڤر دایە سالا بووینا خۆ))(**سەعید دێرەشی، 2005 :ل 15.)**

. ژبەر کاودانێن سەردەمین دێرینێن ب سەر جیهانێ دا ب گشتی و کوردستانێدا ب تایبەتی هاتین بوونە ئەگەرێ وندابوونا چەندین بەلگەیێن هەرە گرنگ، ژ ئەوان ژیانا فەقییێ تەیران، لەوما سەبارەت ناڤێ وی یێ نەهاتییە زانین ب شێوەیەکێ گشتی ((تشتی ئەم ژێ دزانین، تنێ ناڤێ وی یە، کو (محمد)ە، ئەوژی وی ب خۆ د هەلبەستا بەرێکانێ دا ئەوا دناڤبەرا وی و مەلایێ جزیر یدا چێبووی، ئینایە، دەما دبێژیت:

((گولم ددەستێ خاران
ب ئسمێ (محمد) ناڤم
بلبلم د گولزاران
ژ عشقێ لەو زەرباڤم
د رەمزا موهرداران
تو رۆژی و ئەز هتاڤم)) (**سەعید دێرەشی، ، 2005 : ل 15.)**

2.2. جهێ ژ دایکبوون و مرنا فەقی تەیران :

فەقییێ تەیران ل گوندێ مکسێ ژ دایک بوویە، کۆ د کەڤندا گرێدایێ جۆلەمێرگا (هەکاری) بوو. لێ نوکە مکس گرێدایێ وانێیە. ناڤێ فەقییێ تەیران موحەممەدە، (میر موحەممەدە)ـە (https://kurdava.wordpress.com/2012/09/15/feqiye-teyran-1590-1660/). وەکو ئەم دزانین دژێدەراندا هاتییە دیارکرن کو فەقییێ تەیران خەلکی هەکارێ یە ژ قەزا مکسێ، جهێ ژدایکبوونا وی و گوندێ (وارزوزێ)یە، ل سالا (1549ز) ل گوندی وارزوێ ژدایك بوویە، هەروەسا بابێ وی ژی خەلکی هەمان گوند بوویە، ل (1631 ز) ل گوندی (شاندیسێ) چوویە بەر دلۆڤانییا خودێ))(**سەعید دێرەشی ، 2005 :ل** 21 – 23.**)** . لێ د هندەك ژێدەرێن دیتر دا کو ئاماژە ب سالا ژدایکبوون و مرنا فەقییێ تەیران کریە وەسا دایە خویا کرن کو فەقییێ تەیران ((لە دەوروبەری سالی 1563 لە گوندی (تەیران) لە دایك بووە، ئەمە دەکەوێتە نێوان (مۆکس) و (هیزان)، زۆربەری ژیانی لە مۆکس بردۆتە سەر لە گۆندی (وەرەزووز)ی سەر بە مۆکس، لە سالی 1641 کۆچی دوایی کردووە، هەر لەوێش نێژراوە، ئارامگای بەرێزەوە لەلایەن خەلکییەوە زیارەت دەکرێ. (میم و حێ = م ح) نیشانەی نازناوی بووە، لە شیعردا بکار هێناوە)) **(مارف خەزنەدار، ، 2002: ل 171).** کەواتە لدویف ئەوا ژێدەرێن ئاماژە ب سالا ژدایکبوونا هۆزانڤانی کرین، ئەو

.

چەندە بومە دیار بوویە کو هەتا نهوژی جوداهی دناڤبەرا بۆچونێن ڤەکولەران هەبوویە، سەبارەت سالا مێژوویا ژدایکبوونا هۆزانڤانی، ئانکۆ بۆچوونێن جودا بۆ هەبووینە، لێ سالا مرنا فەقییێ تەیران ب شێوەیەکی دروست هاتییە تۆمارکرن. (د ناڤەراستا سەدێ نوزدێ دا ناڤ و دەنگیا بەرهەمێن فەقییێ تەیران سەبارەت تومارگەهێن کوردناسیی کەفتنە بەر باس و خواستێن مروڤان، ژ ئەوان ئەلیکسەندەر ژاپا دبێژیت: فەقییێ تەیران سێیەمین هۆزانڤانێ کوردە پشتی عەلی حەریری و مەلایێ جزیری ل باکورێ کوردستانێ) **(مارف خەزنەدار، ، 2002: ل 172 - 171).**

3.2. ژیانا رۆشەنبیری یا فەقی تەیران

سەبارەت ئەو دەڤەرێن فەقییێ تەیران ژیانا خۆ لێ بوراندی ئەو کو هۆزانڤان ل چەندین دەڤەران گەریایە بۆ مەرەمێن جوداجودا، وەکو د ژێدەراندا هاتییە فەقی ژبلی وارگەهێ خۆ کو دەڤەرا مۆکسێ بوو کو ئاماژە پێکریە ل جزیرا بۆتان بۆ دەمەکێ ژیانا خۆ ل وێرێ بوراندیە، هەڤالینی و دوستایەتی دگەل میرێ جزیرێ و مەلایێ جزیری هەبوویە، دیسان دگەل خەلکی خورستییێ جزیرێ، بەلگە لسەر ڤێ چەندێ چەند چیرۆك لسەر دەڤێ خەلکی دەڤەرێ دهێنە ڤەگێران ناڤەرۆکێن وان رویدانان لسەر میرێ جزیرێ و فەقی دانە، جهی ئاماژە پێکرنێ یە کو فەقییێ تەیران بۆ دەمەکێ ل گوندێ (فنك*)ێ ژیایە (**سەعید دێرەشی، 2005 :ل 22.)** .

فەقییێ تەیران بۆ دەمەکێ درێژ ل فنکی مایە، دیسان قوتابخانەیەك ل فنکی هەیە ب ناڤێ (مەدرەسا فەقییێ تەیران) هەروەسا دیاردکەن کو خلوەتگەهەك ژی ب ناڤێ خلوەتگەها فەقییێ تەیران ل ئەوی گوندی هەبویە، ژئەڤێ چەندێ دهێتە زانین فەقییێ تەیران بو دەمەکی دویر و درێژ ل گوندی فنکێ ژیایە و دەرس و خودا پەرستی نیشانی ئەوی گوندی دایە(**سەعید دێرەشی، 2005 :ل** 23.**)**

هەر دیسان ئەم دشێێن بێژین کو فەقییێ تەیران پەیوەندی دگەل هۆزانڤانێن مەزنێن دی یێن کورد هەبوویە، وەکی مەلایێ جزیری، بەرێکانێیە دناڤبەرا فەقی و مەلایێ جزیریدا دروست دبیت، هەروەکی فەقی دئەڤێ هۆزانا ل خوارێدا سالا ئەوێ بەرێکانێ دیاردکەت و دبێژیت:

بریندارێ عەشقێ مە
دوورم ژ سها بهان
دزانن مەدحێ کێمە
د هزار و یەك و سهان
سەنا خودانی مەلێ مە
ل هەموو عەردو جهان(**سەعید دێرەشی، 2005 :ل** 16 – 17 .**)**

هەروەکو دیار ئەڤ بەرێکانە ل سالا (1031ك) کو دبیتە بەرامبە (1621 – 1622 ز) هاتییە کرن، ئەڤەژی وێ چەندی دگەهینیت کو پەیوەندی دناڤبەرا وی و مەلایێ جزیریدا هەبوونا خۆ دیار دکەتن(**سەعید دێرەشی، 2005 : ل** 17.**)**

((فەقییێ تەیران کۆمەکا چیرۆکە شیعر (بەیت) یێن جوان ل پاش خۆ هێلاینە کو هەردەم د گەنجینەیا ئەدەبیاتا کوردیدا گرنگیەکا زۆر هەبوویە و ئەدەبێ کوردی پێ دەولەمەند بویە، ژ ئەوان بەیتان:

1. شێخێ سەنعان.
2. زەمبیل فرۆش.
3. دمدم .
4. هەسپێ رەش.
5. بەسیسی عابید.
6. هەی ئاڤ و ئاڤ.

(دلۆ رابە .) (**مارف خەزنەدار ، 2002: ل 172 - 171**).

3. دوو: رەنگڤەدانا هێمایێن (سروشتی) دناڤ هۆزانێن فەقییێ تەیران دا:

دناڤ بەرهەمێن ئەدەبی دا هێمایێن ئەدەبی ب شێوەیەکێ گشتی و هێمایێن سروشتی ب تایبەتی دناڤ بەرهەمێن ئەدەبی دا دهێنە دیتن، هەروەسا هندەک هۆزانڤانێن کورد یێن کلاسیکی هێما دناڤ بەرهەمێن خۆدا بکارهینانە، فەقییێ تەیران ژی وەکی هندەک هۆزانڤانێن دیتر یێن کلاسیکی یێن کوردی هێما ب گشتی و هێمایێن سروشتی ب تایبەتی دناڤ هۆزانێن خۆدا بکارهینانە، هەروەکی ڤان نموونێن ل خوارێ:

کولم ددەستێ خاران

ب ئیسمێ محمد ناڤم

بولبولم د گولزاران

ژ عەشقێ لەو زەرباڤم

د رەمزا موهرداران

تو رۆژی،ئەز هطاڤم (**سەعید دیرەشی، 2005** : ل 154 – 155.)

وەکو دیار د ئەڤێ پارچە هۆزانا فەقییێ تەیران دا کۆمەکا هێمایێن سروشتی هاتینە بکارهینان، مینا (گول، بولبول، رۆژ، هطاڤ) وەکو هێما بکارهاتینە، ئەوژی پەیڤا (گول) وەکو هێمایەکێ سروشتی کو هۆزانڤان بەحسێ خۆ دکەتن وەکی گولەکێ یێ ددەستێ وان کەساندا ئەوێن دگەل وی راست و دروست نەبن، هەروەسا پەیڤا (بولبول) وەکو هێمایەك بۆ ناڤێ خۆ بکارهینایە، کو هۆزانا ڤەدهینین، ئەوا د هزروبیرێن خۆدا دەردبریت بۆ خەلکی، چەوا بلبل ب دەنگێ خۆ یێ خۆ دخوینیت، وەسا ئەز ژی هۆزانا بۆ خەلکی ڤەدهینم، هەروەسا پەیڤا (رۆژ) بکارهینایە کو مەرەم پێ (مەلایێ جزیری)یە، واتە وەکو هێما بو ناڤێ مەلایێ جزیری بکارهینایە، دیسان پەیڤا (هطاڤ) وەکو هێما بۆ خۆ بکارهینایە، کو سەروکانیا هەتاڤێ رۆژە، واتە (جزیری) رۆژە و (فەقێ) روناهیا وێ رۆژێیە.

فەقییێ تەیران هێمایێن سروشتی دناڤ هۆزانێن خۆدا وەسا بکارهینایە کو ئەوا ددلێ خۆدا ب شێوەیەکێ ڤەشارتی کو واتایەکا بەرفرەهـ داریژتیە دەمی د نموونەیەکا دیتر دا دبێژیت:

ئەو مەحبوبا وەکو ستێرا

تەعسیرا کچا میرا

تەحەلاندن ((فەقییێ تەیران))

کەس ب حالێ من نەزان(**سەعید دیرەشی، 2005** : ل 228.)

فەقییێ تەیران د ئەڤێ پارچا هۆزانێدا پەیڤا (ستێر) وەکو هێمایێ سروشتی بکارهینایە، ئەڤ پەیڤە ل بەرامبەر وێ چەندێ بکارهینایە کو (مەحبوبا) فەقییێ تەیران یا وەسف کری بەرامبەر ستێرا گەشا ل ئاسمانی، هەلبەت ستێرا گەش ل ئاسمانی ب شەڤ جوانیەکا زۆر ددەتە ئاسمانی، لەوما مەحبوبا خۆ ب جوانیا ئەوێ ستێرێ وەسفکریە، ستێر ژی هێمایەکە ژ هێمایێن سروشتی.

د چەندن دێرێن دیتر دا فەقییێ تەیران دیسان هێمایێن سروشتی بکارهینانە، ئەڤ هێمایە ل بەرامبەر ئەوی بارودوخی تێدا ژیای بکارهینایە، دەمێ دبێژیت:

ئاهـ ژ دەستێ گوهڤان و قەهران

من صەبر نائێت ل صەحران

شوبهەتی مەوجێن د بەحران

قولزەمێ عومانم ئەز (**سەعید دیرەشی، 2005** : ل 80..)

د ئەڤێ هۆزانێدا وەسا خویا دبیت کو پەیڤێن (صەحرا ، مەوجێن بەحرا) هەردوو وەکو هێمایێن سروشتی بکارهینانە، پەیڤا (صەحرا)، ئانکو بیابان بۆ وی جهی دهێتە بکارهینان کو کەسەك نەشێت ل ئەوی جهی بژیت، ڤێجا ئەڤ پەیڤە وەکو هێما بەرامبەر وێ چەندێ بکارهینایە، کو جهێ فەقییێ تەیران لێ دژیت یێ وەسایە کەسانێن دەوروبەری وی سەبر و هەدارا فەقییێ تەیران پێ ناهێت، هەروەسا دیاردکەت کو کەسەك ل دەوروبەرێ وی نینە دەمێ خۆ دگەل ببورینیت، لەوما ئەو جهێ لێ دژیت فەقییێ تەیران ئەو جهـ وەکی بیابانەکێ یە دایە خویا کرن، هەروەسا پەیڤا (مەوجێن بەحرا) ئانکو (پێلێن دەریایێ) ئەو ژی ئێکە ژ هێمایێن سروشتی فەقییێ تەیران د ئەڤێ هۆزانا خۆدا بکارهینایە بەرامبەر وێ چەندێ کو ئەو کەسانێن ل دەوروبەرێن وی دهێن و دچن وەکی ئەوان پێلێن دەریایێ نە کو مرۆڤەك ل کەنارێن دەریایەکێ بیت و پێلێن دەریایێ هەر دهێن و دچن بێی کو گوهداریا مرۆڤی بکەتن.

فەقییێ تەیران د پارچە هۆزانەکا دی دا هێمایێن سروشتی بکاردهینیت و دەمێ دبێژیت:

ئوردەکا ئاڤا جزیرێ

قەمەرا بەدرا منیرێ

من توجار ناچی ژبیرێ

هەر مەداما ئەو رەفیقی (**سەعید دیرەشی، 2005:** ل 251)

فەقییّ تەیران پەیڤێن (ئوردەك، بەدرا مونیر) وەكو هێمایێن سروشتی بكارهینانینە، ئەڤ هەردوو هێمایە بەرامبەر ویّ چەندیّ بكار هینانینە كو فەقییّ تەیران دلبەرا خۆ ب ئەویّ وەردەكیّ وەسفكریە، ئەوا د ناڤ ئاڤا جزیریّ دا، دیارە كو وەردەك دناڤ ئاڤیّ دا دیمەنەكیّ گەلەكیّ جوان و بالكێشە، فەڤی ژی دلبەرا خۆ ب ئەویّ وەردەكیّ شوبهاندیە، هەروەسا دیسان هێمایەكیّ سروشتییّ دیتر ژی د هەمان هۆزان دا بكارهینایە ئەوژی (بەدرا مونیر)ـە كو هەیڤا چاردە شەڤیە، واتە هەیڤ ژی دەمی دبیتە چاردە شەڤی د ئاسمانیدا گەلەك یا جوان بالكێشە و فەڤی دلبەرا خۆ ب ئەویّ هەیڤیّ وەسفكریە.

فەقییّ تەیران د پارچە هۆزانەكا دیتر دا هێمایێن سروشتی بكاردهینیت، دەمیّ دبێژیت:

ژویّ بەژنیّ ، ژویّ قامیّ

نجوما زولەتا شامیّ

ستێرا دێم و ئەندامیّ

تەجللا بوو ل سەلوایێ(سەعید دێرەشی، 2005 : ل 123..)

د ئەڤیّ پارچە هۆزانێدا وەسا دیار دبیت كو فەقییّ تەیران هێمایێن سروشتی بكار هینایینە ئەوژی (نجوم ، ستێر)، واتە (نجوم) بۆ ئەڤیندارا خو دایە دیاركرن، ئەڤیندارا خۆ ب ئەوان ستێران دایە وەسفكرن ئەوێن ل تاریيا شەڤیّ ل ئاسمانیّ شامیّ دەر دكەڤن، ئەو ستێر چەند جوان رووناكن، ئەڤیندارا خۆ رووناك و جوان دیتیە، وەكی ئەوان ستیران، ئەڤە ژلایەكێڤە، ژلایەكی دیتر (ستێر) بكار هینایە، دەمیّ ل تاریا شەڤیّ نێزیكی ئەڤیندارا خۆ بوویە دێمیّ ویّ دیتیە، وەسا هزر كریە دێمیّ ئەڤیندارا وی وەسا یان گەشە و بریسقەدارە وەكی ستێرەكا گەشا ل ئاسمانی، واتە ستێر بۆ دێم و روویێ ئەڤیندارا خۆ بكارهینایە.

فەقییّ تەیران د پارچە هۆزانەكا دیتر دا هێمایێن سروشتی بكاردهینیت، دەمیّ دبێژیت:

ئەی دیلبەرا گەردەن لەتیف

وەی نازكا قامەت ئەلیف

قامەت ژ رەیحانا زەریف

وێران ئەزم، مالم خراب(سەعید دێرەشی، 2005 : ل 229..)

فەقییّ تەیران د ئەڤیّ پارچە هەلبەستیّ دا هێمایێ سروشتی (رەیحان) وەكو هێمایەكیّ سروشتی بكارهینایە، كو ریحان ئێكە ژ رووەكێن بهێن خۆش و سەرنج راكێش، كو (رەیحان) بەرامبەر بەژن و بالا هەڤالا خۆ بكارهینایە، چەوا رەیحان یان بهێن خۆش و بەژن نازك و جوانە وەسا بەژنا دلبەرا من یا نازك و جوانە.

د چەندن دێرێن دیتر دا فەقییّ تەیران هێمایێن سروشتی دناڤ هۆزانێن خۆدا بكارهینایە، ئەڤ هێمایە ژی ل بەرامبەر ئەوا دهزروبیرین فەقییّ تەیران دا بكارهینایینە، دەمیّ دبێژیت:

دلۆ بۆرین ژ نیسانیّ

هەوائیّ وان مەها كانیّ

بوویە ئەیلول ل زۆزانیّ

نەكانی مان، نەجووبارە (سەعید دێرەشی، 2005 : ل 165..)

د ئەڤیّ پارچا هوزانیّ دا چەندین هێمایێن سروشتی فەقییّ تەیران بكارهینایینە، ئەوژی هێمایێن (نیسان، هەوا، ئەیلول، زۆزان، كانی، جووبار)، ئەڤە هەمی هێمایێن سروشتی نە هەرئێك ژ ئەوان بەرامبەر مەبەستەكیّ بكارهاتینە، كو فەقییّ تەیران هەڤپەیڤینەكیّ دگەل دل و دەروونی خۆ ئەنجام ددەت، ئەوا د هزروبیرین وی ب شێوەیەكیّ هۆزان بۆ خوێندەڤانی دیار دكەتن، ئەوژی هێمایێ (نیسان) بەرامبەر دوماهییا ژیێ گەنجاتییّ یە و پیری دەستپێدكەتن، واتە نیسان بۆ ویّ مەبەستیّ بكارهینایە كو گەنجاتیا فەڤی بەرەڤ دوماهیكیّ ڤە دچیت، (هەوا) ئەڤ هێمایە بەرامبەر ئەو دەمیّ گەنجاتییّ یە، كو ژیەكە مرۆڤ د گوپیتكا هێزا لەشیّ خۆ دایە، واتە بەرامبەر ویّ چەندیّ یە كو ئەو هێزا دلەشیّ وی دا دەمی گەنجاتییّ كانیّ، هەروەسا هێمایێ سروشتی (ئەیلوول) كو ئێكە ژ ئەوان مەهێن سالیّ پشتی هاڤینیّ دهێتن، ئەڤ هێمایە ژی وەسا بكارهینایە كو ئەو دەمە پشتی مرنا مروڤیە، هەردەمیّ مرۆڤ دمریت نە گەنجاتیا مرۆڤی دمینیت و نەژی ئەوا د ژیێ پیریێ دمینیت هەمی دبنە رابردوو پاشان ئەو ژی نامینیت، هەروەسا هێمایێ (زۆزان) بۆ ئەوی چندیّ بكارهاتییە ئەگەر تەمەنیّ مرۆڤی بەرەف پیریێ چوو دەمێن سالیّ چەند دخۆش بن ل دەف كەسانیّ ناڤ سالڤە چوویی خۆشییّ ب دروستی پیّ نابەت، واتە هێمایێ سروشتی (زۆزان) بۆ جهێن خۆش و دلڤەكر بكار دهێت، لیّ ل ڤێری رامان ئەوە ئەگەر دلیّ یێ پیروكال بیت زوزان ژی دخۆش نابن. هەروەسا (كانی، جوبار) هەردوو هێمایێن سروشتینە بەرامبەر ئەوان بیرەوەیان بكار هینانینە ئەوین ل دەمی ژیێ خۆ یێ گەنجیاتی .

فەقییّ تەیران د پارچە هۆزانەكا دیتر دا هێمایێن سروشتی بكاردهینیت، بەرامبەر ئەو تشتیّ ددلیّ فەڤی دا هەی كو ب شێوەیەكیّ نەراستەوخۆ ئاماژە ب ئەوا ڤەشارتی یا ددلیّ فەڤی دا هەی دەمیّ دبێژیت:

ئەی ئاڤ و ئاڤ، ئەی ئاڤ و ئاڤ

ما تو ب عشق و محبەتی

مەوج و پێلان تاڤێی بەلاڤ

بیّ سەكنە ئو بیّ راحەتی(سەعید دێرەشی، 2005 : ل 60)

د ئەڤیّ پارچە هەلبەستا فەقییّ تەیراندا وەسا خویا دبیت كو هێمایێن سروشتی (ئاڤ، مەوج، پێل) هاتینە ب كارهینان، فەڤی وەكی گازیەكیّ دكەتە ئاڤیّ كو تو چەند ب محبەت و ئەڤینی، ئەڤجا ل ڤێریّ هێمایێ (ئاڤ)یّ بكارهینایە بۆ ئەو ڤینا ددلیّ ویدا، هەر تشتیّ مرۆڤی بڤێت بێگومان دیّ ب شێوەیەكیّ بەربەلاڤ هزر و بیر بۆ مرۆڤی ددلی داد روست دبن، هەلبەت ئەڤ هزر و بیرە ژی وەكی (مەوج، پێل)ان بیت،

کانی چەوا پێلێن دەریایێ بێی راوەستان دهێن و دچن، وەسا ئەو هزر و بیرێن مرۆڤی د مێشکی دا دهێن و دچن.

د پارچا هۆنەکا دیتر یا فەقێ دا وەسا خویا دبیت کو هێمایێن سروشتی تێدا ب کارهینابینە دەمی دبێژیت:

شەفەق دا ئەرض و ئەسمانی
لمن دلبەر مەها ثانی
دخووم صوندێ ب سوبحانی
زولەیخا بوو د مصرێ دا(سەعید دیرەشی، 2005 : ل 240)

د ئەڤێ پارچە هۆزانێدا هێمایێن سروشتی (شەفەق، زولەیخا، مصر) بکار هینایە، هێمایێ (شەفەق) ب کارهینایە بەرامبەر ئەو جوانیا دلبەرا وی هەی ئانکو ئەو رۆناهیا دێمێ دلبەرا وی کو هەردەما دلبەرا خۆ دبینیت جوانیا وێ وەکی ئەوێ شەفەقێ یە، هەروەسا د هەمان دەمدا جوانیا دلبەرا خۆ ب جوانیا زولەیخایێ ئەوا کو خودایێ مەزن پێ بەخش وەسف کریە کو د ئەوی سەردەمی چ ئافرەت ل زولەیخایێ جوانتر نەبوون، دلبەرا خۆ ب ئەوێ وەسفکریە، ئەو جهێ زولەیخا لێ ژیایی میسرە، میسر ژی ل ئەو جهێ دلبەرا خۆ وەسفکریە کا چەوا چ ئافرەت ل میسرێ ل زولەخایێ جوانتر نینە وەسا ل ئەو جهێ فەقێ لێ دژیا دلبەرا وی ل هەمی ئافرەتا جوانترە.

فەقیێ تەیران د پارچە هۆزانەکا دی دا هێمایێن سروشتی بکاردهینیت و دەمێ دبێژیت:

جیرانەکێ وان هاتە سەر
ئاگرەك ژوان خواست ب خەبەر
دەما کو وان لێ کر نەزەر
تژی تەعامی جەنەتێ(سەعید دیرەشی، 2005 : ل 223.)

د ئەڤێ پارچە هۆزانێ دا هەروەکی یادیار هۆزانڤانی هێمایێ سروشتی (ئاگر) بکارئینایە، هەروەکی یادیار ئاگر هێمایێ نەخۆشی و خرابیێ ددەت دناڤ هەمی مللەتێن جیهانێ دا، ژبۆ هندێ ژی هۆزانڤانی ئەڤ هێمایە وەك ئاماژەك بۆ هەلکرنا شەرو شور و نەخۆشیێ بکارئینایە.

فەقیێ تەیران د پارچە هۆزانەکا دی دا هێمایێن سروشتی بکاردهینیت و دەمێ دبێژیت:

دل کەوکەبە مەخلوقەکە
لەش قەفەسە صندوقەکە
قەلبان غەرضێ مەعشوقەکە
حەمیان دڤی وەحدانیەتێ(سەعید دیرەشی، 2005 : ل 318..)

یادیار د ئەڤێ پارچە هۆزانێدا هۆزانڤانی ئاماژە ب هێمایەکێ سروشتی کریە، ئەوژی بکارئینانا هێمایێ سروشتی (کەوکەب) ب واتایا کەوکەبا مرۆڤ لسەر دژیت کو ئەوژی ئەردە، لێ هۆزانڤانی ڤیایە دلێ خۆ ب کەوکەب تەشبیە بکەت کو دلێ وی وەکی کەوەکەبێ یێ مەزن و بەرفرەهە بەرامبەری حەژێکرنا وی بۆ خودێ کو بەحسێ (وەحدانیەت) و یەکتا پەرستیا خودێ دکەت.

فەقیێ تەیران د پارچە هۆزانەکا دی دا هێمایێن سروشتی بکاردهینیت و دەمێ دبێژیت:

تو ب قەستا من دکوژی
تو کافرا، دل ناسوژی
گەلەك سوتم کرم رژی
ویران ئەزم، مالم خراب(سەعید دیرەشی، 2005 : ل 231.)

د ئەڤێ پارچە هۆزانێدا هەروەکی یادیار هۆزانڤانی ئاماژە ب هێمایەکی دیترێ سروشتی کریە، ئەوژی (رژی)یە، هۆزانڤانی ڤیایە وەسفا نەخۆشی و خەمێن خۆ بکەت، بەرامبەر ئەڤێن و دلبەرا خۆ کو ئەوی هند نەخۆشی بۆ چێکرینە هەتا وی رادەی ئەو بوویە رەژی، دلی دلبەرا وی بەرامبەر وی رەق بوویە و هیچ دلۆڤانیەکێ ب ئەوی نابەت و ئەو بەرامبەر دلبەرا خۆ مال ویران و خراب بوویە.

باوەریکن ڤێ گوتنێ
تووفان کو هات گرتە دنێ
نوح و گەمی هات ب تنێ
توی خالقێ ڤێ هەبەتێ(سەعید دیرەشی، 2005 : ل 218.)

د ئەڤێ پارچە هۆزانێژی دا هۆزانڤانی ئاماژە ب دیاردەو هێمایەکێ دیترێ سروشتی کریە، ئەوژی (تووفان)ە، کو ئەڤەژی ل دەمی بارانێت زور پەیدا دبیت و ئاڤ شێلی دبیت و رادبیت و هەمی تشتان دگەل خۆ دبەت ژبەر هێز و زێدەبوونا ئاڤێ د روویبار و دەریایان دا، هۆزانڤانی ئەڤ دیاردە وەك هێمایەکێ سروشتی بکارئینایە ل دەمێ کو تووفانا نوحی رابووی و گەمی بن ئاڤ بووی کو ئەڤ چەندە هەمی بۆ هێز و هەیبەتا خودایێ مەزن دزڤریت کو هەر ئەوە بشێت ئەڤێ تووفانێ راب وەستینیت.

فەقیێ تەیران د پارچە هۆزانەکا دی دا هێمایێن سروشتی بکاردهینیت و دەمێ دبێژیت:

دێ بچینە نێڤا ئاخەکێ
پەردا (تراب)ێ تاری یە
(فەقێ) دی راکت راهەکێ
ب مەهدەرا وی باری یە
بۆ چاك و پارسا ب جارەکێ
ل جەنەنەت بکن سەرداری یە(سەعید دیرەشی، ، 2005 : ل 119.)

د ئەڤێ پارچە هۆزانێدا ئاماژە ب هێمایەکێ دیترێ سروشتی کریە، کو ئەوژی (ئاخە)، ئەو ئاخا کو مرۆڤ ژێ دروست بووی و ل دوماهیکێ دێ هەر بۆ وێ ئاخێ هێتە زڤراندن کو ل دەمێ مرنێ و ڤەشارتنا مرۆڤی دێ چارەڤێسێ وی بۆ بن وێ ئاخێ بیت، کو چەندین پەردە ژوێ ئاخی دهێنە راکرن و دهێتە داهێلان بۆ ناڤ وێ ئاخێ، کو ئەوژی چینەکا تاریە، (فەقێ) ژی وەسفا مرنا خۆ دکەت دەمێ وی رادهێلنە بۆ

ناف وێ چینا تاری یا ئەردی ڤە کو کەس نینە مرۆڤی ژێ قورتال بکەت و بتنێ چاکی و خرابیێن مرۆڤی دمینە ل گەل مرۆڤی و چارەڤیسێ دوماهیکێ یێ هەر مرۆڤەکی یان جەهنەمە یان بەهەشتا بێ دوماهی یە.

ئەنجام

1. هێیا ئەوە کو ژبلی رامانا خۆ یا تایبەت ئاماژێ ب تشتەکێ دیتر ددەت، کو ب شێوەیەکێ نەراستەوخۆ ئەوێ رامانێ بەرجەستە دکەت.
2. هێیا ب گشتی لایەنەکێ هەرەدیارێ ژیانا ڤیسەری یان هۆزانڤانی و ئەو کەتوارێ ئەو تێدا دژیت دیار دکەت.
3. سروشت گەلەك وێنەیێن بالکێش ب خۆڤە دگریت، هۆزانڤانی بۆ لایێ خۆ رادکێشیت کو ب شێوەیەکێ نەراستەوخۆ ئەوان هێمایان دناڤ بەرهەمێن خۆ دا بکاربینیت.
4. سەرەرای هندێ کو سروشت گەلەك وێنەیێن بالکێش ب خۆڤە دگریت، ئەڤ جوانی و بالکێشیا سروشتی وەکریە کو ڤیسەر یان هۆزانڤان مفای ژێ وەربگرن بکەنە ژێدەرێن دارێتنا هزرێن بەرهەمێن خۆ.
5. فەقییێ تەیران وەکی هەر هۆزانڤانەکێ دیتری کلاسیکی هێمایێن سروشتی بکار هینانینە بۆ وێ چەندێ کو ب شێوەیەکێ نەراستەوخۆ ئاماژێ ب ب ئەوان هزرو بیرو هەستێن خۆ یێن ڤەشارتی بکەت بۆ خوێندەڤانی دیار بکەتن.
6. هندەك هێمایێن سروشتی دناڤ هۆزانێن فەقییێ تەیران دا بۆ وێ چەندێ بکارهینانینە کو وەسفکرنەکە بەرامبەر دلبەرا خۆ.
7. د هۆزانێن فەقییێ تەیران دا وەسا خویا دبیت کو بەشەك ژ هێمایێن سروشتی ئەوێن بکارهینایێن گرێدایی ژینگەها ئەوی ڤەیە.

لیستا ژێدەران

ئێك : پەرتوك ب زمانێ كوردی :

عومەر،ئاسو(2009), بەها ئیستاتیکەکانی شیعر لای پیرەمێرد و شێخ نوری شێخ صالح و گوران، چاپی یەکەم، دهوك, چاپخانەی خانی.

تەنیا , ئیسماعیل(2005) ، بەسەرکردنەوەی بیست و چار بابەتی ئەدەبی و رۆشنبیری، چاپی یەکەم، هەولێر, چاپخانەی رۆژهەلات.

حەمەد، پەخشان سابیر, (2012), رەمز لە شیعری هاوچەرخی کوردی کرمانجی خوارووی کوردستان 1970 – 1991، چاپی یەکەم، هەولێر، چاپخانەی حاجی هاشم.

دێرەشی،سەعید(2005)، دیوانا فەقییێ تەیران، چاپا ئێکێ، دهوك، چاپخانا سپیریز .

عەبدوڵڵە،سوران مامەن(2016), نوستالیژیا لە شیعری هاوچەرخی کوردید دا بەنموونە عەبدوڵڵا بەشێوە و ئەنوەر قادر محەمەد و سەباح رەنجدەر، چاپی یەکەم، چاپخانەی ئاوێر – تاران بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە.

نێروەیی، شڤان قاسم(2018) رێباز و مژارێن ئەدەبی، چاپا ئێکێ، سلیمانی، چاپخانا گەنج.

ئەمین ،عبدولقادر محەمەد(2002) وێنەی شیعر لە رێبازی رۆمانسی کوردیدا، سلێمانی، چاپخانەی سەردەم،

محمد، عبدالقادر حمەأمین(2012) ئەدەب و رێبازەکانی ئەوروپی – کوردی، چاپی یەکەم، سلێمانی ، چاپخانەی پەیوەند.

عیماد وەیسی خالد(2004)، جەڤەنگ د هۆزانا ریالیستیکا کوردی دا دەڤەرا بەهدینان 1970 – 1991، دهوک، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە_هەولێر.

کرمانی، فەرهاد نازر زادەی(2000), هێمارگەریەتی لە ئەدەبیاتی شانۆیی، وەرگێران: پێشرەو حسێن صالح، سلێمانی, دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم.

خەزنەدار،مارف(2002), مێژوویی ئەدەبی کوردی، بەرگی دووەم، سەدەکانی چواردەم – هەژدەم، چاپی یەکەم, هەولێر, چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە .

خۆشناو، نەریمان عەبدۆڵلا (2010) , رەمز و مەغزا لە چیرۆکەکانی فەرهاد پیربالدا، چاپی یەکەم،هەولیر، چاپخانەی رۆژهەلات.

عیسی، هاوژین سلیوە(2009) ، بنیاتی وێنەی هونەری لە شیعری شێرکۆ بێکەسدا، چاپی یەکەم، سلێمانی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم.

دوو : نامێن ماستەرێ و دکتورایێ:

أ. نامێن ماستەر و دکتورایێ ب زمانێ کوردی:

ئەحمەد، پەخشان عەلی(2009)، شێوازی شیعری گوران، نامەی ماستەر، زانکۆی کۆیە، کۆلیجی زمان، بەشی زمانی کوردی.

محەمەد، شەیدا رەشید(2016)، شێواز لە شیعرەکانی شێرکۆ بێکەس دا قۆناغی دوای بزوتنەوەی رۆانگە، نامەی ماستەر، زانکۆی سلێمانی، سکۆلی زمان، بەشی کوردی.

مستەفا،کانیاو عوسمان(2010) ، لێکۆلینەوەیەکی شیکاری لە شیعرە کوردیەکانی (راجی) دا، نامەی ماستەر، زانکۆی سەلاحەدین، کۆلێژی پەروەردە، بەشی زمانی کوردی.

علي، مێڤان حسێن(2017)، سیمبۆل و دەلالەتێن وێ د تێکستێ شانۆیا کوردیدا (فەرهاد پیرباڵ) وەك نموونە، ناما ماستەرێ، زانکۆیا دهۆك، کۆلێژا زانستێن مرۆڤی، پشکا شانۆیێ.

احمد، هدی صدیق(2013)، بنیاتی هونەری د هۆزانێن (عبدالرحمن مزوری) دا، ناما ماستەرێ، زانکۆیا دهۆك، سکولا ئادابێ، پشکا زمانێ کوردی

ب. نامێن ماستەر و دکتورایێ ب زمانێ عەرەبی:

العابدين، بن هدى زين (2016) الرموز الدينية (الولي الطاهر يعود إلى مقامه الزكي للطاهر و طاهر) دراسة تطبيقية، رسالة ماجستير، جامعة احمد بن بله، كلية الآداب قسم اللغة العربية وآدابها، وهران – جزائر.

طيبي، هاجر الرمز(2013) , التاريخي في شعر أمل دنقل، رسالة ماجستير، جامعة مسيلة، كلية الآداب، قسم اللغة العربية وآدابها، الجزائر، 2013.

سێ: سایتێن ئەنترنێتێ:

kurdava ،2012/9/15 ،FEQIYÊ TEYRAN (1590-1660) .
https://kurdava.wordpress.com/2012/09/15/feqiye-teyran-1590-1660 /

چوار: سەرچاوەی لاتینی:

Hamad, K. H, Sovereign Immunity and Its Development in International Law, (2018), QALAAI ZANIST SCIENTIFIC JOURNAL, 1(3), 1141

Zebari, R. I. K. & Babayiğit, M. V. (2021a). KÜRT GAZETECİLİĞİN EDEBİYAT ELEŞTİRİSİ ÜZERİNE ETKİSİ: 1991-2003 GÜNEY IRAK ÖRNEĞİ. Mesopotamia Journal of Interdisciplinary Studies, 1(1), 68-76. DOI: 10.29228/mjis.54692.

Zebari, R. I. K., ve Babayiğit, M. V., (2021b). Peyv" Dergisinin Çeşitli Metinlerinde Edebi Eleştirilerin İncelenmesi, Cihanşümul Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 2 (3), 1-33.

Zebari, R. I. K., ve Babayiğit, M. V., (2022). Dîrok a Rexne ya Edebî ya Kurdî li Başûr. Kadim Hikmet Uluslararasi Bilimler Dergisi, 6, 28-44.

ZEBARI, R.I.K , HUSEEIN. B. R, ABDULRAHMAN. L. M, AMEEN, S. T. M,(2022).LÊKOLÎNEK LI SER ROJNAMEGERÎYA KURDÎ YA LI BAŞÛRÊ KURDISTANÊ, Kurdiname, No: 7, R. 128